

Христина Пантелеева

(София)

**ЕДНА ПРИСЪЩА НА БЪЛГАРСКАТА
РАЗГОВОРНА РЕЧ МОДАЛНА КАТЕГОРИЯ —
ПРОСТОТО УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ
(ЯДВАМ, ТЪРПЯВАМ)**

1.1 Синтетичното, назовавано още просто, условно наклонение *напрайвам, ядвам* в съвременната книжовна речева практика може да се срещне изключително в художествени произведения — реплики на литературни герои от Източна България. Така напр. то се наблюдава в разказите на Й. Йовков и на А. Каралийчев:

—... *Имам една внучка, момиче на дъщеря ми... Оставила се е с мъжа си и щяла да дойде тука.*

Божура помълча, след туй добави:

— *Да беше друга, и з п ъ ж д а х я. А таз не мога. Добра е... А каква е хубава, каква е хубава,...*

Като чу това, Христо се зарадва...

— *Не ти е голяма грижата, не бой се! Ако искаш, дай я на мене цялата, з е м а м я!* (Й. Йовков);

— *Бай Пейчо, ела сам! — повика го Христо кръчмаринът.*

— *Какво има, Христо?*

— *Н а п р а й в а ш ли ми една услуга? Дай твоя глас назаем — да се фотографирам с него. Пак ще го върна* (А. Каралийчев).

Като присъщо на източнобългарските диалекти напълно естествено е да отсъства напр. у Елин Пелин и у Д. Талев (от произведенията на които имам известни впечатления). Наблюденията над употребата му в нашата съвременна литература дават основание за извода, че в по-новата книжовна практика то се преценява като източна говорна особеност. Така напр. в преводи от чужди езици —

по-точно в съвременни преводи от руски език, както свидетелствува известната специалистка по теория на превода Ив. Васева, “се забелязва засилена употреба само на аналитичната форма, дори в репликите на деца, селяни занаятчий, и почти не се среща синтетичната”¹. Избягването на простото условно наклонение от страна на преводачите и предпочитането на сложното е лесно обяснимо – те са носители на книжовната (кодифицирана) норма и се придържат към нея по начало. При “досег с народа”, както отбелязва Др. Матеев,² обаче и днес бихме могли да чуем реплики като *Отскубвам ти езика, ако гъкнеш*, които ни насочват към заключението, че синтетичните условни форми биха могли да се наблюдават и в съвременната разговорна реч, макар и да присъствуват в нея **ф а к у л т а т и в н о**.

2. Въпросът кога по-точно е възникнало простото условно наклонение остава открит, защото все още не са направени специални проучвания.³ Появата му се свързва с новобългарския период от историята на нашия език (XVII – XVIII в.) и според Др. Матеев то “в старобългарски (в паметниците поне до XVIII век) липсва”⁴.

2.1. Изучавайки сложното (аналитичното) условно наклонение в съвременния български книжовен език установих, че чрез него може да се изразява желание в независими изкази, които съм интерпретираща като **ж е л а т е л н и** (оптативни) (по Х. Беличова-Кржижкова⁵) изречения, а значението, носено от морфологичната форма на глагола в тях, съм определила като **ж е л а т е л н о** (оптативно).⁶ Напр.:

За него – Живота – / направил бих всичко. / Летял бих / със пробна машина в небето, / бих влезнал във взривна / ракета, самичък / бих търсил / в простора / далечна / планета (Н. Вапцаров).

В този пример е трудно да се каже дали субектът на действието е изразил **ж е л а н и е** или **г о т о в н о с т** за извършване на споменатите действия и по-нататък аз не бих се натоварила с подобна, трудна за изпълнение задача – детайлно диференциране на оттенъците на потенциалността, съдържащи се във формите на простото условно наклонение. Изхождам от важната за изследване като настоящото забележка на Ш. Байи, че изказваният от **м о д а л н и я** **с у б е к т** (говорещия, съобщаващия) **м о д а л е н** **г л а г о л**, който в трактовката му всъщност е “логическото и аналитично изразяване на модалността”...” (например мисля, радвам се,

желая)..." може да съдържа най-различни оттенъци на съждението, чувството или волята... и че тези три категории не винаги ясно се отличават една от друга"⁷.

За съвсем аналогично на илюстрираното с примера от Н. Вапцаров значение на желателния (оптативния) кондиционал, изразяван с помощта на формите с *бих*, смятам значението на простото условно наклонение в изречения като:

— *Слушай – продължаваше Рада, – да се ожениш, че да има кой да те кърпи...*

— *Е хайде, вземи ме ти!...*

— *Може, може...земвам те. Трябва само да питаш Велико-кехя (Й. Йовков);*

В (с) една капка (лъжица) вода го (ги) удавям; Душата си давам за нея; В огъня влизам за тебе.

Всички те безспорно изказват готовност за извършване на действието, означаващо със съответния глагол. И понеже модальният субект (по Байи) може да бъде и най-често е самият говорещ субект,⁸ ексцерпиранияте примери показват, че в тях (също както и в изучените с оптативния аналичитен кондиционал!) най-широко е застъпена употребата на първо лице. Това е още един сериозен аргумент в подкрепа на становището, че условното наклонение е една при същца на комуникацията глаголна категория, за проучването на която се оказва особено подходяща нарочно избраната от мене теория на чешките (бърненски и пражки) граматични за комуникативното намерение на говорещия при изказването.⁹

2.2. Бих искала да поясня, че в работата си съм приела схващането на А. В. Бондарко за потенциалното значение, "преминало" във вторичните имперфективи, след като са заместили, както допускам, тъждествените на тях по смисъл перфективи – при вторичната имперфективация. Бидейки носител на модалните отсенки на потенциалността: готовност, способност (и като постоянна възможност) за извършване на действието, "неотнесени към някакъв определен момент от времето"¹⁰, това значение, изказвано вече чрез вторичните несвършени глаголи (по форма – в относително (неактуално) сегашно време), постепенно престава за показва темпоралност и започва да сигнализира изключително модалност.

2.2.1. Най-често чрез простите условни форми модалният субект съобщава готовността си за извършване на някакъв акт, както е при цитираната от разказа "Шибил" на Й. Йовков фраза, в която се използва "сегашната" условна форма – в първо лице. Този вид употреба на простото условно наклонение е най-типичната при предаване отсянката 'готовност за извършване на действието' на модалността потенциалност.

Тя би могла да се наблюдава и във въпросителни изречения, също независими, където "сегашната" условна форма сравнително рядко се среща в първо лице, а обикновено става второ лице, напр.:

— *Ако ви е студено, мога да ви предложа по чашка коняк – каза мъжът (от хотела).*

— *Виждаш ли колко сме недосетливи? Изпиваме ли го? – попита развеселен Крум (Д. Фучеджиев);*

— *Имам компютърна грамотност, владее английски език и стенография. Вземаш ли ме за секретарка на фирмата си в Лондон, шефе? (из телефонен разговор).*

2.2.2. Разглежданата кондиционална форма означава, "че субектът е в състояние ... да извърши даденото действие"¹¹ и по тази причина тя може да се използва най-вече за изказване на неговата способност да го изпълни – според А. Мазон – тъй като в случая "волята на субекта е само относителна и не е абсолютна"¹². На практика обаче нередко, както отбелязва и А. В. Бондарко,¹³ чрез нея се засвидетелствува "неспособността" (невъзможността) на говорещия изобщо да реализира действието. Това се вижда и от примерите, в които простата условна форма е пак в първо лице, но е отрицание, и с които ще я илюстрирам:

— *Аз на такива хора, дето посягат на чуждия имот, зрънце не давам (А. Каралийчев);*

— *Ти можеш ли занесе от мене на тая, на пазвант Жельовата, един подарък?...*

— *Кой, аз? Това не го приемам...*

— *Какво не приемаш... Какво ти казах аз... Че аз ти изпитвам акъла, бе простак... (Ст. Чилингиров).*

Със "сегашния" облик на простото условно наклонение понякога е възможно да се изрази способността за извършване на действието от граматическият субект така, че тя да се възприеме като по-обща, постоянно присъща, типична, напр.:

- *За внука си разточвам и пет баници* (из реплика на баба);
- *Без заверка на семестъра въобще не изпитвам* (из реплика на преподавател);
- *В такъв горещ ден като днешния изпивам и по пет литра течности.*

За да си обясним на какво се дължи това, би трябвало да се обърнем пак към А. В. Бондарко. “Пренесеното” върху несвършения вид според мене вследствие на вторичната имперфективация, но всъщност присъщо на свършения – според него “потенциално значение в най-типичните случаи е нагледно-примерното значение плюс един или друг модален оттенък на потенциалността”. А това нагледно-примерно значение, бидейки частно значение на перфективите, се свързва винаги с повтарящо се, обичайно действие, при което “се отделя един от многото актове на повторението като своего рода пример, даващ нагледна представа за други подобни актове”¹⁴. Оттук произтича по мое мнение възможността “сегашната” проста условна форма да се среща в сентенции, пословици и под., като напр.: *На момински врата и магаретата поревават* (послов.) (Н. Геров).¹⁵

Навярно във връзка със споменатия смисъл на отсянката ‘способност’ на проучвания тук вид модалност е фактът, че за изказването ѝ много често се използва тр е т о л и ч н а глаголна форма, както е в цитирания от Н. Геров пример.

Потенциалното значение на свършения вид, от което “извеждам” интересуващите ме разновидности на целокупната модална семантика на синтетичния кондиционал, представя според А. В. Бондарко, както вече беше отбелязано, “видоизменение” на нагледното примерно значение. Него той е характеризирал като “начин за изобразяване на типичното чрез единичното”, а за потенциалното значение е направил доуточнението, че “е начин за изобразяване на постоянно възможното също чрез единичното (разр. моя – Хр. П.)”¹⁶. Като илюстрация към казаното ще приведа взетия от Фразеологичен речник на българския език типичен за разговорната реч фразеологизъм като пример: *И дявола надхитрявам (премятам, продавам)*, срещан и във варианта *И дявола подковавам < на леда >*. До него, също като заглавка, е представени дублетът му: *И дявола бих надхитрил (бих преметнал, бих продал)*; *И дявола бих подковал < на леда >*.

1.2. Наблюденията си над използваното на разговорното речево равнище и днес, макар и рядко, просто условно наклонение – в параметрите на независимо просто изречение – бих обобщила така:

а) Изказване на отсянката г о т о в н о с т за извършване на действието от страна на модалния субект се наблюдава изключително в п ъ р в о л и ц е на “сегашната” форма (въпросителните примери естествено не противоречат на редовността на тази употреба).

б) При изразяване отсянката с п о с о б н о с т за реализиране на действието, само когато модалният субект съвпада с говорещия, се използва “сегашна” форма в първолице. Според моите впечатления от разговорната речева практика тя е като ч е л и по-рядка в сравнение с т р е т о л и ч н а т а и това се обяснява изобщо със смисловата специфика на из к а з в а н е т о поначало на с п о с о б н о с т за вършене на нещо. В разгледаните примери тя “се показва” по-скоро като в ъ з м о ж н о с т, потенциално присъща постоянно, но проявяваща се в единичния, конкретния случай (според концепцията на А. В. Бондарко).

ЛИТЕРАТУРА

¹ В а с е в а, Ив. Изразяване на категорията условност в руския и в българския език. – В: Прояви на междуетникова симетрия при преводи от чужд език на български. С., 1986, с. 105.

² М а т е е в, Др. Новата форма за условно наклонение в българския език. – В: Изв. на Института за български език, кн. III, С., 1954, с. 161.

³ “Обстойни и широки диалектологични изследвания на разглежданата форма не са правени у нас и затова е невъзможно да се дадат точни сведения къде и как е разпространена тя, като се обхванат всички диалекти” – е отбелязал в студията си, посветена на анализа ѝ, Др. Матеев. Според него “тя е изобщо по-употребявана в източните говори”, но обикновено “в среди, дето е изключено всяко училищно влияние” (М а т е е в, Др. Цит. съч., с. 161–162).

⁴ Пак там, с. 153.

⁵ B a r n e t o v á, V., H. Běličová-Křížková, O. Leška, Z. Skoumalová, V. Straková. Русская грамматика 1 и 2, Praha, 1979; Běličová, H. Modální

baze jednoduché věty a souvětí (K porovnavací syntaxi češtiny a ruštiny), Praha, 1983.

⁶ Подобно на Ш. Байи (Б а л л и, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955, с. 57) трактува преминаването на не з а в и с и м и я опатив в зависим (=субюнктив) – в подчинени изречения и Зб. Голомб (G o l a b, Zb. The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages. – In: International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, № 8, 1964, p. 1–36), от когото съм възприела опозиционната схема на славянските наклонения. Изказването на опативната модалност, което в езиковедската литература се интерпретира като желателно наклонение (опатив) не с оглед на формалните показатели на глаголните форми, играещи ролята на нейните носители, а от семантичен аспект, на българска почва – на книжовното равнище – би могло да стане и чрезаналитичния кондиционал в не з а в и с и м и изречения (*Страшно съм капнал. Бих си легнал веднага.*), вж. П а н т е л е е в а, Хр. Кондиционалът в съвременния български книжовен език и изразяването на опативна модалност. – В: Доклади на Втория международен конгрес по българистика. Т. 3. Съвременен български език. С., 1987, с. 562–572. В зависима позиция то се свързва с т. нар. *да*-конструкции, които остават извън интереса ми, съсредоточен върху кондиционала.

⁷ Б а л л и, Ш. Цит. съч., с. 44–45.

⁸ Пак там, с. 45.

⁹ Вагнетова, В., Н. Бѣличова-Крѣжкова, О. Лешка, З. Скουμεалова, В. Стракова. Русская грамматика 1 и 2, Praha, 1979.

¹⁰ Бондарко, А. В. Види время русского глагола. М., 1971, с. 23.

¹¹ Анджејцин, Л. Kategorie znaczeniowe koniugacji bułgarskiej. Kraków, 1938, s. 73.

¹² Мазон, А. Le mode éventuel du bulgar. – In: Symbolae grammaticae in Honorem Joannis Rozwadowski. t. II, Kraków, 1928, s. 185–191.

¹³ Бондарко, А. В. Цит. съч., с. 23

¹⁴ Пак там, с. 22–23.

¹⁵ В потвърждение (а също така за проверка) на извода, че в приведените дотук примери “презентната” форма “се използва” от говорещия за изказ на оттенъците готовност или способност за вършене на действието на модалността потенциалност, а не за предаване на обикновени, “чисто” сегашни (с оглед на темпоралността) действия, се явява възможността за замяна на посочения облик в тях с глагола мога или

със съответната форма на аналитичното (сложно) условно наклонение – добра илюстрация, по мое мнение, за синонимията им в уговорения синтактичен контекст.

¹⁶ Бондарко, А. В., Л. Л. Буланин. Русский глагол, Л., 1967, 53.

G o l a b, Zb. Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (Ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego), Wrocław, 1964.